

Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu
m.kurzynska@muzeum.grudziadz.pl

Małgorzata Kurzyńska

ARCHIWALNE CMENTARZYSKO W STARYCH MARZACH, POW. ŚWIECKI

Zarys treści. W Starych Marzach, pow. świecki, kilkakrotnie dochodziło do odkryć grobów skrzynkowych. Pierwszego odkrycia dokonano przed 1894 rokiem, kolejnych w 1903 i 1915 roku. Naczynia pozyskane z grobów przed 1894 rokiem trafiły do zbiorów dawnego towarzystwa niemieckiego w Toruniu – Coppernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst, następnie do Muzeum Miejskiego, a obecnie znajdują się w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Naczynia pozyskane w 1903 roku znalazły się w niemieckim Muzeum Miejskim w Grudziądzu (Stadtmuseum Graudenz), a po 1920 roku w polskim Muzeum Miejskim w tym mieście. Przedmiotem niniejszego opracowania są naczynia odkryte przed 1894 rokiem i prawdopodobnie w 1903 roku. Niestety nie wiadomo, czy również zabytki z 1915 roku trafiły do zbiorów w Grudziądzu.

Słowa kluczowe: Stare Marzy, pow. świecki, groby skrzynkowe, kultura pomorska

W zbiorach Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu zachowały się trzy naczynia ze Starych Marz odkryte przed 1894 rokiem. Nie znamy niestety dokładnego miejsca ich odkrycia w obrębie miejscowości, a jedynie nazwisko osoby, która je przekazała. Był to nauczyciel Wiczkowski z miejscowości Grupa, który oddał do Muzeum Miejskiego naczynia pochodzące z grobu skrzynkowego: urnę, miskę i kubek (Jahresbericht 1894/1895, s. 47)¹.

¹ W tym miejscu pragnę podziękować Pani Dyrektor Muzeum Okręgowego w Toruniu mgr Aleksandrze Mierzejewskiej za udostępnienie naczyń do opracowania, a także Panu mgr. Leszkowi Kucharskiemu, kierownikowi Działu Archeologii, za zlokalizowanie tych materiałów.

W zbiorach Działu Archeologii Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi zachowało się siedem popielnic, które pochodzą z dawnych odkryć, prawdopodobnie z 1903 roku ze Starych Marz. Należy jednak podkreślić, że niektóre z tych naczyń widnieją w inwentarzu muzealnym jako znaleziska z Maruszy², przy innych figuruje zapis NN. O tym, że naczynia pochodzą ze Starych Marz, świadczą papierowe metryczki z opisem *Alt-Marzau*. Metryczki zachowały się na czterech popielnicach, a dwa naczynia wytypowano na podstawie starych fotografii grobów skrzynkowych ze Starych Marz i szkiców z kartoteki Józefa Kostrzewskiego³.

HISTORIA ODKRYĆ W STARYCH MARZACH

Do pierwszych odkryć w tej miejscowości doszło przed 1894 rokiem, o czym informowała krótka wzmianka w 41. numerze „Jahresbericht Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn für das Geschäftsjahr” (1894/1895, s. 47): „Nauczyciel Wiczkowski z Gut. Gruppe złożył Muzeum Miejskiemu jedną urnę, jedną miskę i mały uszaty kubek, pochodzące z grobu skrzynkowego”.

Kolejnych odkryć dokonano w 1903 roku i o tym znalezisku dowiadujemy się z „Dziennika Korespondencji Towarzystwa Starożytności” (Altertums-Gesellschaft) z kwietnia 1903 roku (Dziennik Korespondencji Towarzystwa Starożytności, 1903, nr 238, 239) (ryc. 1). W pierwszym piśmie (nr sprawy 238) z 4 kwietnia czytamy, że Neumann ze Starych Marz koło Grupy przekazał „4 popielnice i 2 [1 słowo nieczytelne], (nieczytelny zapis), miseczki?, bez

² Marusza, gm. Grudziądz, pow. grudziądzki.

³ Warto podkreślić, że w inwentarzu jest więcej naczyń wpisanych jako Marusza (MG/A/201, MG/A/229, MG/A/375), jednak nie było podstaw do przyporządkowania ich do Starych Marz. Do Maruszy przypisano trzy naczynia kultury wielbarskiej z grobu szkieletowego odkrytego w 1915 roku w Krusze-Osiek (dawniej Osiek-Kommerau). Były one publikowane przez H. Günthera (1922, tabl. III: a–c) i G. Kossinnę (1922, 111, ryc. 1: a–c). Patrząc na ten błędny zapis w inwentarzu muzealnym, można założyć, że również część naczyń wpisanych jako Marusza pochodzi z innych archiwalnych stanowisk przechowywanych do 1939 roku w Muzeum Miejskim w Grudziądzu. Z Maruszy mamy potwierdzone z literatury tylko jedno naczynie – brązową urnę z V okresu epoki brązu, a opisane przez ks. dr. Władysława Łęgę (1926, s. 40). W niemieckim czasopiśmie „Gothiscandza” (*Neueingänge und Fundnachrichten im Berichtjahr 1940, 1941*, s. 99) wymienia się zabytki wywiezione z Maruszy do Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku, jednak dotyczyło to naczyń kultury oksywskiej z cmentarzyska odkrytego w tej miejscowości w 1895 roku (Kurzyńska 2018, s. 330–352).

8 kwietnia. Radca szkolny Kaphan, dyrektor Groth, Börler, medyk Prätorius i prof. D.P. brali udział przy wydobyciu⁵. Większość została dostarczona przez B. Neumanna 20 kwietnia”. Lakoniczne informacje o tych znaleziskach pojawiły się w Sprawozdaniu Towarzystwa Starożytności (Protokoll-Buch II, 1899–1908, s. 58) i w niemieckiej gazecie *Der Gesellige* (6 XI 1903). Przekazał je profesor Prätorius, który poinformował o urnach i misach uzyskanych z dwóch grobów w okolicy Starych Marz⁶: „O darowiznach i nabytkach do 27 marca 1903 roku informowaliśmy w »Gesellige«. Od tego czasu doszły i zostaną jeszcze przedłożone i omówione: pozyskane przez pana profesora doktora Prätoriusa w dwóch miejscach wykopalisk urny i miseczki z grobów skrzynkowych pod Starymi Marzami”.

Kolejne informacje o odkryciach w Grudziądzu, Górnej Grupie i Starych Marzach znajdujemy w *Gazecie Grudziądzkiej* z 9 października 1915 roku, gdzie czytamy, że: „Przy różnych pracach wykopano w okolicy Grudziądza dużo urn, pochodzących z dawniejszych czasów pogańskich, kiedy to Słowianie pogańscy, chowając zmarłego, palili zwłoki na stosie, a popiół pozostały po zwłokach, zebrawszy w urny, składali i na cmentarzysku tak zw. »żalach« w ziemi chowali. Jest temu już dawno, tysiąc lat i więcej. Jedną taką urnę znaleziono pod Księżymi górami, inną w pobliżu Starego Marza. Dalsze wykopano w Górnej Grupie i na skraju wzgórz nadwiślańskich pod Starem Marzem. Te ostatnie były już po większej części uszkodzone. Zbadawszy dokładnie wnętrza urn, znaleziono rozmaite pamiątki kruszczowe starożytne, jakie kładzono w urny razem z popiołami zmarłego, i to szczególnie pierścienie spiżowe i perły szklane. Pod Starem Marzem odkryto już przed dwunastu laty skrzynie kamienne z urnami. Najpierw wydobyto jedną skrzynię z 12 przeważnie dobrze zachowanymi urnami. W ostatnich dniach natrafiono tam na jeszcze większy grób; z powodu niepogody jednakowoż nie można go było jeszcze zbadać. Wszystkie te wykopaliska zbiera i wystawia tutejsze muzeum niemieckie. A więc urny te nie zawierają żadnych ukrytych skarbów, ni złota, ni srebra, jedynie popiół spalonych zwłok z kilku przedmiotami. Nie należy zatem takich urn rozbijać, gdy się je znajdzie, ale zachować całe i odesłać do Muzeum w Toruniu pod adr. Muzeum Thorn” (*Gazeta Grudziądzka*, 1915, R. 21, nr 121).

⁵ Inspektor szkolny dr Karl Kaphan, dr Ignatz Praetorius – członkowie Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu oraz nauczyciele i dyrektorzy grudziądzkich szkół.

⁶ „Über die Geschenke und Erwerbungen bis zum 27. März 1903 ist im »Geselligen« berichtet worden. Seitdem sind hinzugekommen und werden noch vorgelegt und besprochen werden: die von Herrn Professor Dr Prätorius in zwei Ausgrabungen gewonnenen Urnen und Näpfchen aus Steinkistengräbern bei Alt-Marsa”.

Te same badania z 1915 roku zostały zaprezentowane przez Hermana Günthera przy okazji opisu bogatego grobu z importami z okresu rzymskiego w Osiek-Kommerau (Günther 1922, s. 101)⁷: „W trakcie robót wojskowych w pobliżu Grudziądza zostały odsłonięte i częściowo wydobyte na początku wojny, w 1914 roku, w różnych miejscach, urny i skorupy urn, a mianowicie na wschód od Wisły pod Księżą Górą, przy nowej drodze zaopatrzeniowej i przy zamku Białochowo. Na zachodnim brzegu znaleziono skorupy urn i całe urny przy budowie okopów pod Karoliną i Starymi Marzami w pobliżu Grupy. Kierujący budową oficerowie, przede wszystkim członek honorowy grudziądzkiego towarzystwa starożytności porucznik rezerwy budowniczy rządowy Schmidtman i porucznik rezerwy doktor Fischer, wykładowca na Wyższej Szkole Technicznej w Gdańsku, wykazali żywe zainteresowanie znaleziskami. Prześledzono różne ślady, co doprowadziło częściowo do pięknych wyników. Z pomocą rosyjskich jeńców na wzgórzach na brzegu Wisły pod Starymi Marzami odsłonięto w jednym miejscu większą ilość urn, w których znaleziono nieliczne resztki z brązu i pierścionki brązowe z niebieskimi paciorkami. Niestety większość urn była w dość złym stanie, zostały one zakopane zbyt płytko i były niszczone już przy oraniu pola (ryc. 2). Na zboczu wzgórz zostały odkryte na działkach sołtysa Neumanna i karczmarza Gadischkego dwa dobrze zachowane groby skrzynkowe z dobrze zachowanymi urnami, z których jedna stoi w grudziądzkim muzeum”. Ta ostatnia informacja odnosiła się zapewne do odkryć z 1903 roku.

Na podstawie relacji z lat 1903 i 1915 niestety nie można określić dokładnej liczby pozyskanych urn, wiemy jedynie, że w 1903 roku zlokalizowano dwa

⁷ „Bei militärischen Arbeiten in der Nähe von Graudenz wurden zu Kriegsbeginn 1914 an verschiedenen Stellen Urnen und Urnenscherben bloßgelegt und zum Teil geborgen, so östlich der Weichsel bei den Pfaffenbergen an der neuen Armierungsstraße und bei Burg Belschau. Auf dem Westufer wurden beim Bau eines Schützengrabens bei Karolina und bei Altmarsau in der Nähe der Gruppe Urnenscherben und ganze Urnen gefunden. Die den Bau leitenden Offiziere, vor allem das Ehrenmitglied der Graudenzter Altertums und Museumsgesellschaft, Leutnant d. R. Regierungsbaumeister Schmidtman, und Leutnant d. R. Dr. Fischer, Dozent an der Technischen Hochschule in Danzig, zeigten lebhafte Teilnahme für die Funde. Die verschiedenen Spuren wurden verfolgt und führten teilweise zu schönen Ergebnissen. Mit Hilfe von russischen Gefangenen wurde auf den Höhen des Weichselufers bei Altmarsau an einer Stelle eine ganze Anzahl von Urnen freigelegt, in denen spärliche Bronzereste und Bronzeringe mit blauen Glasperlen gefunden wurden; leider waren die meisten Urnen in recht schlechtem Zustande, sie waren zu flach beigesetzt gewesen und schon beim Pflügen zertrümmert wurden. Am Hange der Höhen wurden auf den Grundstücken des Ortsvorstehers Neumann und des Gastwirts Gadischke zwei gut erhaltenen Steinkistengräber mit gut erhaltenen Urnen aufgedeckt, von denen eine im Graudenzter Museum aufgestellt ist”.

Ryc. 2. Fragment mapy niemieckiej z 1942 r. (Großblatt 42 – Marienwerder-Graudenz 1942. Orstnamen: XX.AK Stand X.44) prezentującej okolice Marz, Starych i Nowych Marz (Altmarsen, Marsau, Neumarsen) z naniesionymi schronami piechoty IR 8–IR 10, zbudowanymi w 1914 r. (zbiory prywatne W. Grabowskiego)

Fig. 2. Fragment of a German map from 1942 (Großblatt 42 – Marienwerder-Graudenz 1942. Orstnamen: XX.AK Stand X.44) showing the area around Marzy, Stare Marzy and Nowe Marzy (Altmarsen, Marsau, Neumarsen) with IR 8–IR 10 infantry shelters built in 1914 (private collection of W. Grabowski)

groby skrzynkowe, a w 1915 roku jeden duży. Według „Dziennika Korespondencji Towarzystwa Starożytności” z 4 kwietnia 1903 roku właściciel Neumann przekazał do Muzeum cztery popielnice i dwie (miseczki?), prawdopodobnie z pierwszego grobu, a z informacji przekazanych 8 kwietnia 1903 roku wynika, że odkryto groby i że w jednym dużym było 20 popielnic, z których najlepsze przyniesiono do Muzeum. Jeśli chodzi o odkrycia z 1915 roku, to wiadomo jedynie, że znaleziono duży grób ze zniszczonymi urnami i z wyposażeniem, jednak nie ma informacji, czy jakiegokolwiek naczynia z tego odkrycia trafiły do zbiorów Muzeum Miejskiego. Według relacji z Gazety Grudziądzkiej z pierwszych badań

w 1903 roku w Muzeum Miejskim wystawiono jedną urnę (Gazeta Grudziądzka, 1915, R. 21, nr 121). Natomiast według kolejnego źródła, tj. kartoteki Józefa Kostrzewskiego, w zbiorach były trzy popielnice, jedna miska i pięć pokrywek (ryc. 6–7). W 1941 roku naczynia ze Starych Marz i z Marz wywieziono do Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku (Westpreussische Provinzial-Museum zu Danzig), podobnie jak większość zbiorów grudziądzkich. Informowało o tym niemieckie czasopismo „Gothiscandza” (*Neueingänge*, 1941, s. 105): „Alt Marsau – 2 urnen, 6 Falzdeckel, 1 Stöpseldeckel, 1 schale der frühen E.Z (aus dem Stadtmuseum Graudenz)” (*Neueingänge*, 1941, s. 105), a z Marz: „2 Urnen der frühen E.Z. (aus dem Stadtmuseum Graudenz)” (*Neueingänge*, 1941, s. 106). Prawdopodobnie były to naczynia zaprezentowane na szkicach z kartoteki J. Kostrzewskiego (ryc. 6: 8, 9; ryc. 7: 10–14) i w grobie skrzynkowym (ryc. 8: 15, 16).

Wyjaśnienia wymaga podział w kartotece Józefa Kostrzewskiego na znaleziska ze Starych Marz (Alt Marsau) oraz z Marz, podobny podział zastosowano w niemieckim czasopiśmie (*Neueingänge*, 1941, s. 105, 106). Przypuszczalnie tak zostały zarejestrowane zabytki w niemieckiej księdze inwentarzowej zabytków archeologicznych⁸. Na mapie tego regionu z 1942⁹ roku rzeczywiście mamy podział na Alt Marsau, Marsau i Neu Marsau (ryc. 2). W obecnym podziale administracyjnym funkcjonują tylko dwie miejscowości – Stare i Nowe Marzy. Według H. Günthera (1922, s. 101) odkrycia w 1903 roku dokonano na zboczu wzgórz, na działkach sołtysa Neumanna i karczmarza Gadischkego, a więc nie można wykluczyć, że do jednego z odkryć mogło dojść w Alt Marsau, a do drugiego w Marsau.

W dotychczasowej literaturze ze Starych Marz bądź Marz zostały ujęte przez Leona Jana Łukę naczynia z odkryć przed rokiem 1894 ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu (Łuka 1966, s. 372), który opisał te znaleziska jako „Stare Marze”. Ten sam autor, opierając się na kartotece J. Kostrzewskiego, wykazał naczynia z „Marze Stare” z odkryć z 1903 roku (Łuka 1966, s. 257). Groby skrzynkowe w Marzach wymienia Bonifacy Zielonka (1963, s. 31).

⁸ Niestety nie zachowały się przedwojenne księgi inwentarzowe.

⁹ W tym miejscu pragnę podziękować Panu dr. Włodzimierzowi Grabowskiemu z Regionalnego Szpitala Specjalistycznego im. dr. Władysława Biegańskiego w Grudziądzu, badaczowi Twierdzy Grudziądz i fortyfikacji z czasów pruskich, za udostępnienie mi mapy niemieckiej z 1942 roku. Na mapie znajdują się nazwy Neumarsen, Marsau i Altmarsen. Dla potrzeb swoich dociekań naukowych W. Grabowski zaznaczył na niej schrony pobudowane w 1914 roku: IR 9, IR 10 (w okolicach Marsau i Altmarsen) oraz schron IR 8 w okolicach Karoliny (por. ryc. 2) por. (Grabowski 2010, s. 287, ryc. 189).

Odkrycia sprzed 1894 i z 1903 roku zostały także ujęte w katalogu Tadeusza Malinowskiego (Malinowski 1981a, s. 67), który wymienił je pod hasłem „Stare Marzy”.

CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁU ŹRÓDŁOWEGO

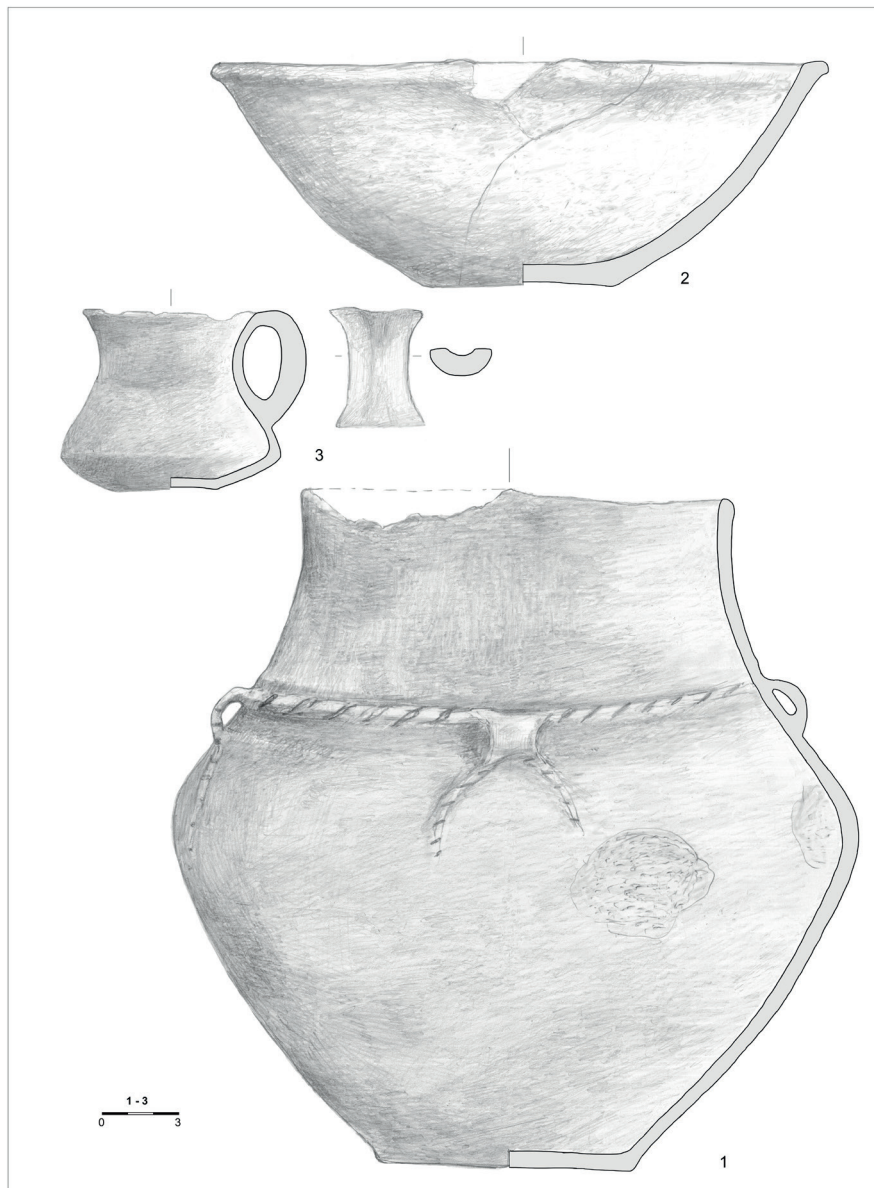
Zbiory Muzeum Okręgowego w Toruniu

1. Popielnica o kształcie baniastej amfory z zaokrąglonym załomem brzuśca, z wysoką, cylindryczną szyjką, u nasady szyjki zdobiona nacinaną, dookołną, plastyczną listwą i podobnie zdobionymi wychodzącymi z czterech uszek podwójnymi listewkami; brązowa, gładzona; na brzuścu naczynia napis czerwoną farbą Alt Marsau, Kr. Schwetz: wys. 26,4 cm, średn. wylewu 16,0 cm, średn. brzuśca 26,5 cm, średn. dna 9,8 cm; sygn. MT/1705 (pierwotna sygnatura II.B. 263) (ryc. 3: 1);
2. Misa półkulista z dwiema wypustkami na krawędzi; wygładzona, brunatna; od wewnątrz napis czerwoną farbą: Alt Marsau, Kr. Schwetz: wys. 8 cm, średn. wylewu 24 cm, średn. dna 6 cm; sygn. MT/2198 (pierwotna sygnatura II.B.253) (ryc. 3: 2);
3. Kubek z płasko-kulistym, lekko wklęsłym dnem, wklęsłą szyjką i taśmowatym, dużym uchem, szary, gładzony; na naczyniu napis czerwoną farbą: Alt Marsau, Kr. Schwetz: wys. 6,4 cm, średn. wylewu 8,4 cm, średn. dna 6,2 cm; sygn. MT/2203 (pierwotna sygnatura II.B. 253) (ryc. 3: 3).

Zbiory Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu

1. Popielnica dwustożkowata z cylindryczną szyjką i krawędzią ściętą ostro do wewnątrz; największa wydętość brzuśca w $\frac{1}{2}$ naczynia. Szyjkę od brzuśca oddziela załamanie; powierzchnia polerowana, barwa czarna; ubytki w wylewie; na szyjce pod krawędzią wylewu papierowa metryczka o wymiarach $2,7 \times 0,3$ cm z odręcznym opisem wykonanym czarnym tuszem „Alt Marsau”: wys. 23 cm, średn. wylewu 15,5 cm, średn. brzuśca 26,5 cm, średn. dna 11 cm; sygn. MG/A/307 (ryc. 4: 2);
2. Fragment popielnicy¹⁰, częściowo zachowana szyjka i fragment brzuśca; na przejściu szyjki i brzuśca karbowana listwa z owalnymi dołkami; na brzuścu zachowany regularny dołek – ślad po guzku z wgłębieniem;

¹⁰ Fragment popielnicy był we wnętrzu popielnicy MG/A/307.

Ryc. 3. Stare Marzy, pow. świecki. Naczynia z grobu skrzynkowego odkrytego przed 1894 r. ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu. 1-3 – glina (rys. M. Kurzyńska, oprac. graficzne J. Glinkowska-Kowalewska)

Fig. 3. Stare Marzy, Świecie district. Pottery from a box grave discovered before 1894, from the collection of the District Museum in Toruń. 1-3 – clay (drawing by M. Kurzyńska, graphic design by J. Glinkowska-Kowalewska)

Ryc. 4. Stare Marzy, pow. świecki. Naczynia ze Starych Marz ze zbiorów Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu. 1–4a – glina (fot. i oprac. graficzne W. Milek)

Fig. 4. Stare Marzy, Świecie district. Pottery from Stare Marzy from the collection of the Rev. Dr Władysław Łęga Museum in Grudziądz. 1–4a – clay (photo and graphic design by W. Milek)

- na stronie zewnętrznej numer 161 wykonany czarnym tuszem: zachowane wymiary: 13 × 12,5 cm; sygn. MG/A/307/1 (ryc. 4: 3);
3. Popielnica z pokrywką; popielnica o gruszkowatym, chropowaconym brzuścu i polerowanej, cylindrycznej szyjce; brzusec od szyjki oddzielony jest załamaniem; krawędź szyjki ostro ścięta; dno lekko wklęsłe; największa wydętość brzuśca w połowie naczynia; szyjka pęknięta; barwa brunatno/brązowa; na szyjce popielnicy pod krawędzią wylewu papierowa metryczka o wymiarach 2,7 × 0,3 cm z odręcznym opisem wykonanym czarnym tuszem „Alt Marsau”: wys. 23 cm, średn. wylewu 13,5 cm, średn. brzuśca 26 cm, średn. dna 11 cm; MG/A/377 (ryc. 4: 4; 9: 1);
 - 3a. Pokrywka czapkowata, wpuszczana, uszkodzona; na pokrywie stary numer wykonany czarnym tuszem 154¹¹; powierzchnia polerowana, brunatna, duże ubytki na krawędzi; średn. 16 cm; sygn. 377/1 (ryc. 4: 4a);
 4. Popielnica – kubek z utraconym uchem; wyodrębnioną szyjką i baniastym brzuścem; powierzchnia zewnętrzna nosząca ślady ognia; barwa brązowa; zachowane częściowo szyjka i wylew; na naczyniu czarnym tuszem napis: „miejscowość nieznana” i numer 378; wys. 15 cm, średn. wylewu 15 cm, średn. brzuśca 24 cm, średn. dna 8 cm; sygn. MG/A/378¹² (ryc. 4: 1; 6: 7; 9: 4);
 5. Popielnica o formie jajowatej z baniastym, zaokrąglonym brzuścem, krótkiej, lekko wychylonej na zewnątrz szyjce o ostro ściętej krawędzi; największa wydętość naczynia w $\frac{2}{3}$; szyjka oddzielona od brzuśca załamaniem; dno lekko wyodrębnione; powierzchnia naczynia chropowata; barwa brązowa/brunatna; ubytki w szyjce i w wylewie; na szyjce pod krawędzią wylewu papierowa metryczka o wymiarach 2,7 × 0,3 cm z odręcznym opisem wykonanym czarnym tuszem „Alt Marsau”: wys. 20 cm, średn. wylewu 15 cm, średn. brzuśca 23,5 cm, średn. dna 11 cm; sygn. MG/A/379 (ryc. 5: 2; 9: 5);

¹¹ Księga Inwentarzowa Zabytków Archeologicznych I zawiera dwie części – w pierwszej, założonej po II wojnie światowej, wpisywano zabytki, które pochodziły z dawnych przedwojennych zbiorów lub zostały pozyskane do 14 września 1959 roku, a w drugiej części, założonej po 14 września 1959 roku, w tym samym inwentarzu ponownie wpisano te same zabytki, ale już pod innymi numerami.

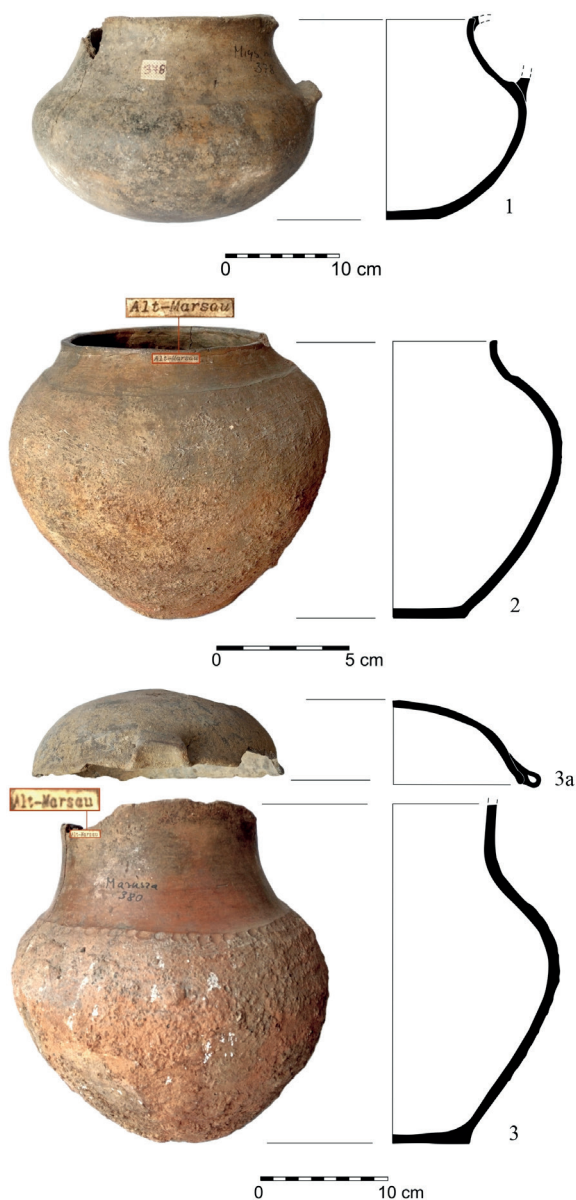
¹² Popielnice można zidentyfikować wg kartoteki J. Kostrzewskiego, który określił to naczynie jako pozyskane z grobu skrzynkowego w 1903 roku z Marze (Marsau) o numerze inwentarzowym 3902 (ryc. 7: 4); naczynie można wyróżnić także w grobie skrzynkowym (ryc. 10: 4).

6. Popielnica z pokrywką; popielnica baniasta o wyodrębnionej, cylindrycznej szyjce, polerowanej; przejście szyjki i brzuśca podkreślone dookólnym ornamentem w postaci owalnych, wyciskanych dołków; brzusec chropowaty; dno lekko wyodrębnione; ubytki w szyjce i krawędzi wylewu oraz na brzuścu; pod krawędzią wylewu papierowa metryczka o wymiarach $2,7 \times 0,3$ cm z odręcznym opisem wykonanym czarnym tuszem „Alt Marsau” oraz również czarnym tuszem napis „Marusza 380”: wys. 30 cm, średn. wylewu 17 cm, średn. brzuśca 30 cm, średn. dna 12 cm; sygn. MG/A/380 (ryc. 5: 3; 9: 6);
- 6a. Półkulista misa z pogrubionym wylewem i spłaszczonym uszkiem: wys. 6,5 cm, średn. otworu 21,5 cm; sygn. MG/A/380/1 (ryc. 5: 3a);
7. Popielnica dwustożkowata o wyodrębnionej szyjce i łagodnie zaokrąglonym brzuścu oraz lekko wyodrębnionym dnie; brzusec oddzielony od szyjki załamaniem; szyjka wysoka z lekko rozchylonym wylewem i ostro ściętą krawędzią; powierzchnia gładka, świecąca, polerowana; barwa czarna; ubytki w szyjce na brzuścu; na naczyniu napis „Marusza”: wys. 12 cm, średn. brzuśca 12,5 cm, średn. wylewu 8,2 cm, średn. dna 5 cm; sygn. MG/A/219 (ryc. 4: 1; 6: 7).

*Naczynia ze Starych Marz w dawnych zbiorach Muzeum Miejskiego
na podstawie kartoteki Józefa Kostrzewskiego*

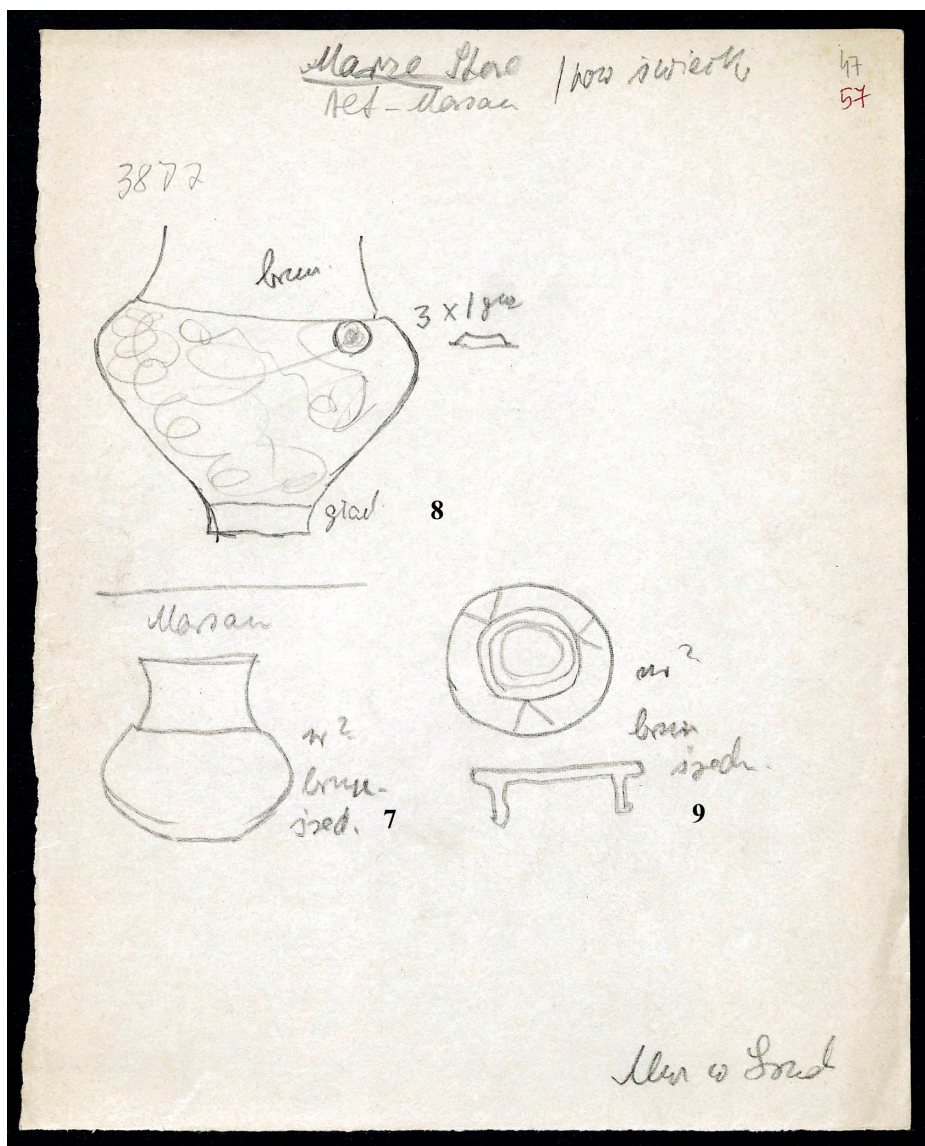
Na podstawie kartoteki Józefa Kostrzewskiego udało się zidentyfikować dwa naczynia: nr 4 i 7 (ryc. 6: 7; 7: 4), które zostały omówione wyżej przy prezentacji naczyń ze zbiorów Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu. Naczynie nr 4 zostało przypisane do popielnicy o sygn. MG/A/378, a naczynie nr 7 do popielnicy o sygn. MG/A/219.

8. Popielnica baniasta ze stożkowatą, wygładzoną szyjką, zdobiona na chropowatej powierzchni trzema guzami umieszczonymi na przejściu szyjki i brzuśca; wygładzona partia przydenna; sygn. 3877 (ryc. 6: 8) – zaginęła;
9. Pokrywa płaska wpuszczana, zdobiona koncentrycznymi kołami (ryc. 6: 9) – zaginęła;
10. Pokrywa stożkowata, wpuszczona, barwa czarna (ryc. 7: 10) – zaginęła;
11. Pokrywka czapkowata, wpuszczona, barwa żółta (ryc. 7: 11) – zaginęła;
12. Miska stożkowa, głęboka z wklęsłą szyjką i utraconym uchem przy krawędzi (ryc. 7: 12) – zaginęła;

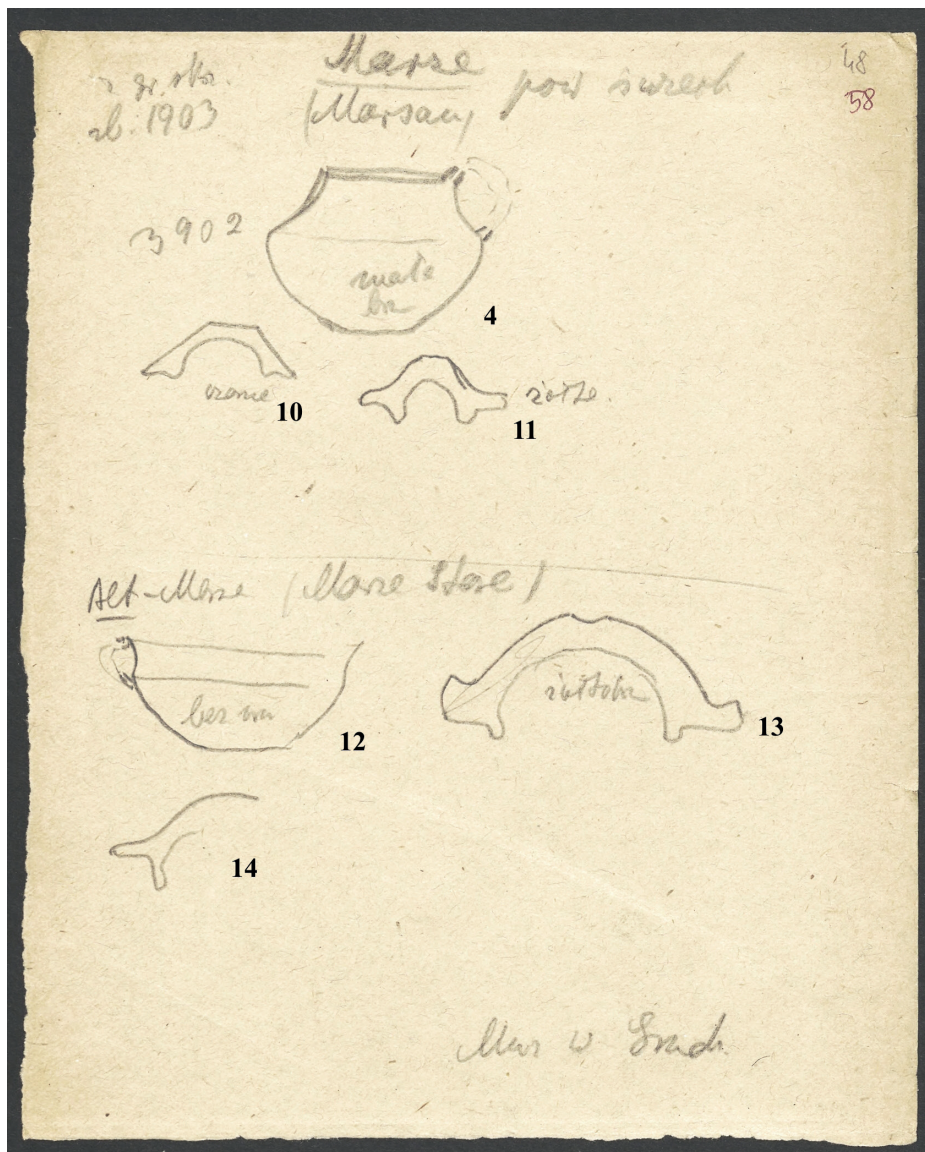
Ryc. 5. Stare Marzy, pow. świecki. Naczynia ze Starych Marzy ze zbiorów Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu. 1–3a – glina (fot. i oprac. graficzne W. Miłek)

Fig. 5. Stare Marzy, Świecie district. Pottery from Stare Marzy from the collection of the Rev. Dr Władysław Łęga Museum in Grudziądz. 1–3a – clay (photo and graphic design by W. Miłek)

Ryc. 6. Stare Marzy, pow. świecki. Naczynia ze Starych Marz i Marzy z dawnych zbiorów Muzeum w Grudziądzu przedstawione w kartotece J. Kostrzewskiego. Zbiory: Biblioteka Wojewódzka i Miejska im. C.K. Norwida w Zielonej Górze (sygn. R-1); Pomorze Gdańskie: Teka 12 – Kultura Pomorska (L-Z)

Fig. 6. Stare Marzy, Świecie district. Pottery from Stare Marzy and Marzy from the former collection of the Museum in Grudziądz, presented in J. Kostrzewski's file. Collection: C.K. Norwid Provincial and Municipal Library in Zielona Góra (ref. no. R-1); Gdańsk Pomerania: Folder 12 – Pomeranian Culture (L-Z)

Ryc. 7. Stare Marzy, pow. świecki. Naczynia ze Starych Marz i Marzy z dawnych zbiorów Muzeum w Grudziądzu przedstawione w kartotece J. Kostrzewskiego. Zbiory: Biblioteka Wojewódzka i Miejska im. C.K. Norwida w Zielonej Górze (sygn. R-1); Pomorze Gdańskie: Teki 12 – Kultura Pomorska (L-Z)

Fig. 7. Stare Marzy, Świecie district. Pottery from Stare Marzy and Marzy from the former collection of the Museum in Grudziądz, presented in J. Kostrzewski's files. Collection: C.K. Norwid Provincial and Municipal Library in Zielona Góra (ref. no. R-1); Gdańsk Pomerania: Folder 12 – Pomeranian Culture (L-Z)

13. Pokrywka czapkowata, wpuszczona, barwa żółtobrazowa; w centralnej partii wgłębienie (ryc. 7: 13) – zaginęła;

14. Fragment pokrywki czapkowatej, wpuszczanej (ryc. 7: 14) – zaginęła.

Naczynia nr 8, 12–14 zostały przedstawione przez J. Kostrzewskiego jako pozyskane z Alt Marsau (ryc. 6: 8; 7: 12–14), a naczynia nr 4, 7, 9, 10, 11 zostały, przez tego samego badacza, przypisane do Marsau (ryc. 6: 7, 9; 7: 4, 10, 11).

Naczynia prezentowane w grobach skrzynkowych (ryc. 8–9)

Na pierwszej fotografii (ryc. 8) z opisem: „Altgermanisches Steinkistengrab aus Marsau, Kr. Schwetz, etwa 500 v. Chr.” ustawiono na pierwszym planie dwie popielnice (nr 15, 16), które nie występują na drugiej fotografii (ryc. 9). We wnętrzu pierwszego grobu nie zidentyfikowano żadnego naczynia w obecnych zbiorach Muzeum. Na drugiej fotografii z opisem: „Grób kamienny skrzynkowy z okresu lateńskiego znaleziony w okolicy pow. świeckiego, a znajduje się obecnie w Muzeum Miejskim w Grudziądzu” zidentyfikowano popielnice nr 1, 4, 5, 6 (ryc. 9).

15. Popielnica z pokrywką; popielnica dwustożkowata o łagodnym przejściu brzuśca w szyjkę; powierzchnia wygładzona, ze śladami ubytków – zaginęła (ryc. 8: 15);

15a. Miska półkulista z wklęsłą szyjką; pod krawędzią sygnatura nieczytelna (25..) – zaginęła (ryc. 8: 15);

16. Popielnica o baniastym brzuścu z wysoką wyodrębnioną szyjką; brzusec oddzielony od szyjki załamaniem; ubytki w partii wylewowej – zaginęła (ryc. 8: 16).

Na podstawie zebranych informacji, tj. kartoteki Józefa Kostrzewskiego (ryc. 6, 7) oraz niemieckiego czasopisma „Gothiscandza” (*Neueingänge*, 1941, s. 105, 106), i przez analogię do zachowanych naczyń we współczesnych zbiorach Muzeum w Grudziądzu można przypuszczać, że do zbiorów po odkryciach w 1903 roku mogło trafić kilkanaście popielnic z pokrywkami, z tego do Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku w 1941 roku wywieziono ze Starych Marz 2 urny, 6 pokrywek wpuszczanych i 1 misę (*Neueingänge*, 1941, s. 105), a z Marz 2 urny (*Neueingänge*, 1941, s. 106). W obecnych zbiorach Muzeum zachowało się 7 urn (ryc. 4–5; 6: 7; 7: 4; 9: 1, 4–6).

Prawdopodobnie z pierwszym przekazem z 4 kwietnia 1903 roku (Dziennik Korespondencji Towarzystwa Starożytności, 1903, nr 238, s. 239) (ryc. 1) można identyfikować całą popielnicę z ornamentem dołkowym na przejściu brzuśca i szyjki (ryc. 5: 3) oraz fragment innej popielnicy (ryc. 4: 3).

Ryc. 8. Stare Marzy, pow. świecki. Fotografia grobu skrzynkowego ze Starych Marz w Städtisches Museum Graudenz, po 1915 r., bez numeru, Archiwum Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu (oprac. graficzne W. Milek)

Fig. 8. Stare Marzy, Świecie district. Photograph of a box grave from Stare Marzy in the Städtisches Museum Graudenz, after 1915, no number, Archives of the Rev. Dr Władysław Łęga Museum in Grudziądz (graphic design by W. Milek)

ANALIZA MATERIAŁU ŹRÓDŁOWEGO

W grupie popielnic wyróżniono jedną amforę (ryc. 3: 1) o wyodrębnionym, baniastym brzuścu, z czterema uszkami, u nasady szyjki zdobioną karbowaną listwą i zwisającymi poniżej uszek podwójnymi listewkami. Zdobienie to ma dość odległe tradycje, gdyż występuje w zespołach mieszanych o cechach łużycko-pomorskich (Krzysiak 2009, s. 117, 118, ryc. 9: 6; Gackowski 2010, s. 166, 168, ryc. 4: 4; 6: 4). Kolejną grupę tworzą naczynia wazowate, wśród których wyróżniono formy dwustożkowate (ryc. 4: 2, 3; 6: 8), baniaste (ryc. 4: 1; 5: 3; 6: 7) i jedną gruszkowatą (ryc. 4: 4). Formy te są charakterystyczne dla okresu halsztackiego D (Łuka 1979, s. 161), możemy je zaobserwować na wielu cmentarzyskach kultury pomorskiej z obszaru Kaszub i Kociewia

Ryc. 9. Stare Marzy, pow. świecki. Fotografia grobu skrzynkowego ze Starych Marz w Muzeum Miejskim w Grudziądzu, po 1922 r., bez numeru, Archiwum Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu (oprac. graficzne W. Milek)

Fig. 9. Stare Marzy, Świecie district. Photograph of a box grave from Stare Marzy in the Municipal Museum in Grudziądz, after 1922, no number, Archives of the Rev. Dr Władysław Łęga Museum in Grudziądz (graphic design by W. Milek)

(Fudziński 2020, s. 252, ryc. 20 i nn.). Na dwóch naczyniach zarejestrowano zdobienie pojedynczymi guzkami plastycznymi pełnymi (ryc. 6: 8) i guzami z wgłębieniem (ryc. 4: 3), a także zdobienie wyciskanyimi dołkami w miejscu przejścia brzuśca w szyjkę (ryc. 4: 3; 5: 3). Tego typu motywy ornamentacyjne występują w zespołach datowanych na Pomorzu Środkowym na wczesną epokę żelaza (Krzyśiak 2009, s. 116–118, ryc. 8, 9). W grupie naczyń wydzielono jedną popielnicę jajowatą (ryc. 5: 2), całkowicie chropowatą, o krótkiej, wygładzonej szyjce, która jest charakterystyczna dla wczesnego i środkowego okresu lateńskiego (Łuka 1979, s. 161; Fudziński 2020, s. 259, ryc. 27: a, s. 271, ryc. 39).

Wśród dzbanów wyróżniono jedną formę o silnie wyodrębnionym baniastym brzuścu z niezachowanym uchem (ryc. 5: 1) – naczynie to pełniło funkcję popielnicy.

W zespole kubków wyodrębniono jedną formę z płasko-kulistym, lekko wklęsłym dnem, wklęsłą szyjką i taśmowatym, dużym uchem (ryc. 3: 3). Naczynie mogło pełnić funkcję przystawki grobowej.

Dość liczną grupę stanowią misy i pokrywy. Z mis mamy trzy: dwie półkuliste, w tym jedna z dwoma wypustkami na krawędzi (ryc. 3: 2), a druga z pogrubionym wywiniętym brzegiem i dwoma uszkami (ryc. 5: 3a), oraz misę stożkową z wyraźnie wklęsłą szyjką (ryc. 7: 12).

Przyjmuje się, że misy stożkowe z wklęsłą szyjką pojawiają się w okresie halsztackim D (Łuka 1979, s. 160), oczywiście występują w późniejszym, starszym okresie przedrzymskim. W grupie pokryw znana jest jedna płaska wpuszczana, niezachowana (ryc. 6: 9), pozostałe należą do form czapkowatych wpuszczanych (ryc. 4: 4a; 7: 10–11, 12–14). Płaskie pokrywy wpuszczane pojawiają się w okresie halsztackim C, a pokrywy czapkowate obejmujące w okresie halsztackim D (Łuka 1979, s. 160; Fudziński 2020, s. 234 i n.), obie formy przeżywają się jeszcze w starszym okresie przedrzymskim.

Niestety, o ile zachowały się naczynia z grobów, o tyle nie zachował się materiał kostny oraz wyposażenie popielnic w zabytki metalowe. Nie mamy informacji, czy z pierwszych odkryć sprzed 1894 roku w wyposażeniu naczyń znajdował się materiał metalowy. Nie było zabytków metalowych z 4 kwietnia w 1903 roku.. Nie podano takich informacji przy drugim przekazie z 1903 roku. Natomiast w 1915 roku w urnach odnotowano nieliczne fragmenty brązów oraz zawieszki brązowe z niebieskimi paciorkami szklanymi (Gazeta Grudziądzka, 1915, R. 21, nr 121; Günther 1922, s. 101).

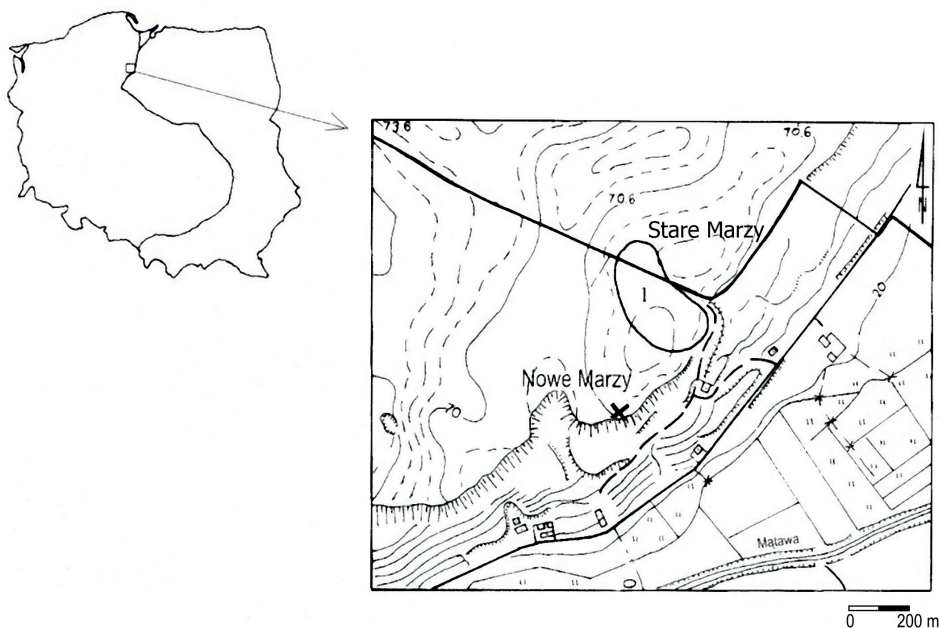
Analizując powyższy materiał źródłowy, można zauważyć, że naczynia z grobu sprzed 1894 roku (ryc. 3) i te z 1903 roku (ryc. 4–7) prezentują zbliżony charakter pod względem form i stylistyki, jednak nie należy datować tych zespołów na starszy okres przedrzymski, jak to uczynił L.J. Łuka (1966, s. 257, 372). Formy te są starsze i występują już w okresie halsztackim D, a przeżywają się w starszym okresie przedrzymskim. Za starszym datowaniem (HaD) przemawiają także formy grobów. Najmniej informacji mamy o pierwszym zespole sprzed 1894 roku, z kolei w latach 1903 i 1915 znaleziono trzy groby skrzynkowe, z których jeden z 1903 roku był dużym grobem z 20 popielnicami, podobnie duży grób odkryto w 1915 roku. Duże groby skrzynkowe są charakterystyczne dla okresu halsztackiego D (Łuka 1979, s. 155, 157), natomiast w starszym okresie przedrzymskim zmniejsza się ich wielkość, a liczba popielnic ogranicza się do kilku naczyń lub nawet jednego (Łuka 1979, s. 155; Fudziński 2020, s. 65–66).

W 2006 roku w skarpie nadwiślańskiej w Nowych Marzach doszło do przypadkowego odkrycia grobu skrzynkowego ze starszego okresu przedrzymskiego (Kurzyńska 2011, s. 277–284, ryc. 1). Znalezione to odkryto niedaleko osady kultury pomorskiej, stan. 4, i granic ze Starymi Marzami (ryc. 10), blisko schronów piechoty IR 10 wybudowanych w 1914 roku (ryc. 2). Jest wysoce prawdopodobne, że właśnie w okolicach tego schronu podczas budowy okopów w 1915 roku doszło do kolejnych odkryć. Nie można też wykluczyć, że to wcześniejsze z 1903 roku mogło wydarzyć się w tym samym miejscu, ponieważ według H. Günthera (1922, s. 101) znaleziska wystąpiły na zboczu wzgórz na działkach soltyśa B. Neumanna i karczmarza Gadischkego. Możliwe, że najnowsze odkrycia z 2006 roku należy łączyć ze starszymi z lat 1903 i 1915 i że mamy do czynienia z jednym dużym cmentarzyskiem grobów skrzynkowych rozciągającym się wzdłuż skarpy nadwiślańskiej od Nowych do Starych Marz (ryc. 10).

Odkrycia w okolicach Starych Marz nie były jedynymi znaleziskami grobów skrzynkowych w tym regionie. W 1914 roku w trakcie budowy okopów doszło do odkryć na terenie Karoliny (obecnie Grupa) (Günther 1922, s. 139, 140, ryc. 36; Łuka 1966, s. 182; Malinowski 1981a, s. 27; 1981b, s. 295).

PODSUMOWANIE

Przed 1894 rokiem, a następnie w latach 1903 i 1915 zlokalizowano w Starych Marzach cztery groby skrzynkowe kultury pomorskiej. Niestety nie mamy zbyt wielu informacji o pierwszym odkryciu i o wielkości grobu. Nieco więcej wiemy o odkryciach z 1903 i 1915 roku, których dokonano na zboczach wzgórz nadwiślańskich w Starych Marzach. Nie można wykluczyć, że należy je łączyć ze znalezieniem w 2006 roku grobu skrzynkowego w Nowych Marzach (Kurzyńska 2011, s. 281, 282). Grób został odsłonięty w pobliżu granic administracyjnych ze Starymi Marzami (ryc. 10), a więc prawdopodobnie mamy do czynienia z jednym dużym cmentarzyskiem grobów skrzynkowych kultury pomorskiej rozciągającym się wzdłuż skarpy nadwiślańskiej od Nowych do Starych Marz (ryc. 10). Cmentarzysko mogło zostać założone w okresie halsztackim D i funkcjonować do starszego okresu przedrzymskiego. Warto zwrócić uwagę na wybór miejsca do sytuowania grobów – na południowo-zachodnim nasłonecznionym zboczu skarpy, obecnie zajmowanym przez działki rolnicze. Powyżej skarpy, na północny wschód, usytuowana jest osada kultury pomorskiej rozpoznana tylko w trakcie badań powierzchniowych AZP, a poniżej zbocza, w dolinie

Ryc. 10. Stare i Nowe Marzy, pow. świecki. X – położenie grobu skrzynkowego odkrytego w Nowych Marzach w 2006 r.; 1 – osada ludności kultury pomorskiej nr 4 odkryta na granicy Starych i Nowych Marz (oprac. graficzne R. Dąbrowski, W. Miłek)

Fig. 10. Stare Marzy and Nowe Marzy, Świecie district. X – location of a box grave discovered in Nowe Marzy in 2006; 1 – settlement of the Pomeranian culture No. 4 discovered on the border between Stare Marzy and Nowe Marzy (graphic design by R. Dąbrowski, W. Miłek)

rzek Mątwy i Wisły, istnieje zabudowa mieszkalna w Starych i Nowych Marzach – na terenach obecnie i w przeszłości narażonych na wylewy rzek. Należy podkreślić, że społeczności kultury pomorskiej wykazywały niezwykłą dbałość w wyborze miejsca pod cmentarzyska (Łuka 1979, s. 153) i raczej nie były to tereny wilgotne i zalewowe w dolinach rzek. W okolicach Starych i Nowych Marz najlepszym miejscem na lokalizację cmentarzyska była skarpa nadwiślańska, stąd z wielką ostrożnością można założyć, że również pierwszy grób w Starych Marzach sprzed 1894 roku mógł zostać znaleziony w pobliżu grobów skrzynkowych odkrytych w latach 1903 i 1915.

Bibliografia

Źródła

- Spuścizna naukowa Józefa Kostrzewskiego, Biblioteka Wojewódzka i Miejska im. C.K. Norwida w Zielonej Górze (sygn. R-1): Pomorze Gdańskie: Teka 12 – Kultura Pomorska (L–Z).
- Dziennik Korespondencji Towarzystwa Starożytności, 1899–1905 (II Altertums-Gesellschaft Eingangs und Ausgangs Journal von Ostern 1899–3 Nov. 1905), Akta organizacji i stowarzyszeń, sygn. 1428/1, Archiwum Państwowe w Toruniu.
- Protokoll-Buch II (Protokoll-Buch der Graudenzer Altertums- Gesellschaft von Ostern 1899–30 Oktober 1908, nr inw. MG/AR/25, Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu.
- Fotografia grobu skrzynkowego ze Starych Marz prezentowana w Stadtmuseum Graudenz, po 1915 r., bez numeru, Archiwum Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu.
- Fotografia grobu skrzynkowego ze Starych Marz w Muzeum Miejskim w Grudziądzu, po 1922 r., bez numeru, Archiwum Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu.

Literatura

- Fudziński P., 2020, *Między Słupią a Wierzycą, cmentarzyska kultury pomorskiej z obszaru Kaszub i Kociewia*, Gdańsk.
- Gackowski J., 2010, „Pomorska” modyfikacja grupy chełmińskiej kultury łżyckiej. *Refleksje nad lokalnym modelem przemian na przełomie epoki brązu i żelaza*, [w:] *Między kulturą łżycką a kulturą pomorską. Przemiany kulturowe we wczesnej epoce żelaza*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk (2009), s. 153–172.
- Gazeta Grudziądzka, 1915, Gazeta Grudziądzka, R. 21, nr 121 (9 X 1915) (dodatek do numeru 121 z 9 X 1915).
- Gesellige, 1903, *Der Gesellige Graudenzer Zeitung* (6 XI 1903).
- Grabowski W., 2010, *Twierdza fortowa przełomu XIX i XX wieku. Architektura schronów, domy walmistrzów, sieć komunikacyjna twierdzy*, [w:] J. Franczak, W. Grabowski, T. Kowalski, P. Nowiński, M. Żebrowski, *Twierdza Grudziądz*, Grudziądz, s. 285–291.
- Günther H., 1922, *Der Goldfund von Kommerau Kreis Schwetz, Westpreußen*, Mannus 14, s. 100–109.
- Jahresbericht, 1894/1895, Jahresbericht Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn für das Geschäftsjahr, t. 41, Thorn.
- Kossinna G., 1922, *Das Reitergrab von Kommerau in Westpreußen und die germanischen*

- Trinkhörner, Spielsteine und goldenen Schlangenkopfschlangen der Kaiserzeit*, Mannus 13, s. 110–130.
- Krzysiak A., 2009, *Schyłek kultury łużyckiej i początek kultury pomorskiej w świetle najnowszych odkryć w Podolu Małym i Gogolewie, gm. Dębica Kaszubska*, [w:] *Nowe materiały kultury łużyckiej i pomorskiej z Pomorza*, red. M. Fudziński, H. Paner, S. Czopek, Gdańsk (2008), s. 105–127.
- Kurzyńska M., 2011, *Grób skrzynkowy ludności kultury pomorskiej w Nowych Marzach, woj. kujawsko-pomorskie (stanowisko 4)*, [w:] *Archeologia epok brązu i żelaza. Studia i materiały*, t. 1, red. J. Gackowski, Toruń, s. 277–284.
- Kurzyńska M., 2018, *Archiwalne cmentarzysko kultury oksywiejskiej i wielbarskiej w Maruszy (Marusch), pow. grudziądzki*, [w:] *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin*, t. 2, red. B. Niezabitowska-Wiśniewska, P. Łuczkiwicz, S. Sadowski, M. Stasiak-Cyran, M. Erdrich, Lublin, s. 330–352.
- Łęga W., 1926, *Przyczynki do poznania kultury „łużyckiej” na Pomorzu*, Toruń.
- Łuka L.J., 1966, *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim*, t. 1, Materiały, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Łuka L.J., 1979, *Kultura wejherowska – krotoszyńska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 4: *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 147–168.
- Malinowski T., 1981a, *Katalog cmentarzysk ludności kultury pomorskiej*, t. 2, Słupsk.
- Malinowski T., 1981b, *Katalog cmentarzysk ludności kultury pomorskiej*, t. 3, Słupsk.
- Neueingänge*, 1941, *Neueingänge und Fundnachrichten im Berichtjahr 1940*, Gothiskandza. *Blätter für Danziger Vorgeschichte*, z. 3, s. 95–109.
- Zielonka B., 1963, *Zarys dziejów polskich badań archeologicznych na ziemiach województwa bydgoskiego*, *Rocznik Muzeum w Toruniu*, t. 1, z. 3, s. 9–42.

ARCHIVAL CEMETERY IN STARE MARZY, ŚWIECIE DISTRICT

Keywords: Stare Marzy, Świecie district, box graves, Pomeranian culture

Summary

In Stare Marzy, Świecie district, box graves were discovered several times. The first discovery took place before 1894, followed by others in 1903 and 1915. The vessels from before 1894 ended up in the collection of the former German Society in Toruń – Copernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst, then in the Municipal Museum, and are currently in the collection of the District Museum in Toruń, while those from 1903 went to the German

Municipal Museum in Grudziądz (Städtisches Museum Graudenz), and after 1920 to the Polish Museum in that city.

The current collection of the District Museum in Toruń includes three vessels: a funerary urn, a bowl and a cup (Fig. 3: 1–3), while the collection of the Rev. Dr Władysław Łęga Museum in Grudziądz contains seven vessels (Fig. 4: 1–4a; Fig. 5: 1–3a), which probably date back to 1903. The fact that the vessels come from Stare Marzy is evidenced by paper labels with the description Alt-Marzau, which have been preserved on four funerary urns, while two vessels were selected on the basis of a preserved photograph of a box grave from Stare Marzy (Fig. 9: 4–5) and on the basis of two sketches from Józef Kostrzewski's files (Fig. 6: 7; 7: 4). The vessels discovered in 1903 are mentioned in the *Dziennik Korespondencji Towarzystwa Starożytności* [Journal of Correspondence of the Society of Antiquities], with entries dated 4 and 20 April (Fig. 1). We learn about the discoveries made in 1915 from a publication by H. Günther and from *Gazeta Grudziądzka* newspaper. The authors of these publications emphasised that the discoveries took place in Stare Marzy on the hills above the Vistula River. Based on reports from 1903 and 1915, it is known that three box graves were discovered. From the discoveries made in 1903, several vessels from two graves may have ended up in the Museum, but their exact number is unknown. Unfortunately, it has not been possible to determine whether any vessels from 1915 ended up in the collection in Grudziądz. In 1941, vessels from Stare Marzy and Marzy from the Grudziądz collections were transported to the Museum of Western Prussia in Gdańsk: Alt Marsau – 2 urnen, 6 Falzdeckel, 1 Stöpseldeckel, 1 schale der frühen E.Z (aus dem Stadtmuseum Graudenz, while from Marzy the following were transported: 2 Urnen der frühen E.Z. (aus dem Stadtmuseum Graudenz). These were probably the vessels presented in the sketches from J. Kostrzewski's file (Fig. 6: 8, 9; Fig. 7: 10–14).

Analysing the above source material, it appears that the vessels from the grave dating from before 1894 and those from 1903 are quite similar in character and can be dated to the Hallstatt D period and the earlier pre-Roman period.

In 2006, a box grave was accidentally discovered in the Vistula riverbank in Nowe Marzy. The discovery took place near a settlement of the Pomeranian culture, site 4, and the border with Stare Marzy (Fig. 10), and is located close to the IR 10 infantry shelters built in 1914 (Fig. 2). It is worth considering whether discoveries were made in the vicinity of the shelter during the construction of trenches in 1915, and it cannot be ruled out that the discoveries of 1903 may have also taken place in the same location. It is highly probable that the latest discoveries from 2006 should be linked to these older discoveries and that we may be dealing with one large burial ground of box graves stretching along the Vistula escarpment from Nowe Marzy to Stare Marzy (Fig. 10).